

EEN ONGEDRUKT INVENTARIS VAN HULSTERLOO IN 1573.

De Norbertijner abdij van Drongen bij Gent bezat onder meer van af hare stichting, in 1136, te Saleghem (1) al de bosschen, *moer*, en meerschen en weiden en overig toebehooren gelegen te Hulsterloo (2) bij Kieldrecht. Twintig jaar later, in 1156, verleende Godfried, gekozen bisschop van Utrecht, de machtiging aan den Abt van Drongen om er de kerkelijke diensten in te richten en te begraven. De kapel van Hulsterloo, waar een mirakuleus Mariabeeld boven het hoogaltaar prijkte, was van af de XIIIe eeuw in Vlaanderen zeer bekend als bedevaartplaats. Ten tijde der Nederlandsche beoerten werd de kapel den 29 Januari 1580 verkocht om afgebroken te worden. Het mirakuleus beeld werd gered, naar de abdij van Drongen, toen te Gent, overgebracht, en wordt nu nog vereerd in de parochiekerk aldaar. De Kroniek der abdij van Drongen (3), bevat natuurlijk ook eenige bijzonderheden over de Kapel van Hulsterloo, die bediend werd door een Kanunnik van Drongen. In het aanhangsel der handschriftelijke kroniek bevindt zich onder meer een onuitgegeven stuk van het jaar 1573 : een Inventaris van het huis van Hulsterloo, opgesteld volgens eene randnoot door Kanunnik Petrus Croesens, die toen aldaar met het beheer der goederen was belast. De tekst in het Hs. bevat is slechts een afschrift van den oorspronkelijken inventaris, zooals blijkt uit de plaats waar men leest : *Ut ipse Croesens testatur*, wat alleen door een afschrijver kon bijgevoegd worden. Dat mag men ook besluiten uit deze plaats : *omnem recensere supellectilem domus nimis longhūm foret : erat enim abunde instructa...* Zoo kon slechts een afschrijver spreken, die een uitvoerigen Inventaris onder de oogen had.

(1) Eene wijk van Vracene, in het Noorden van Oost-Vlaanderen.

(2) De plaats heet thans : de Kauter of Nieuw-Namen (op Hollandsch gebied.).

(3) Uitg. J. J. De Smet, in *Corpus chronicorum Flandriae*, Bd I, bl. 591-734. Brussel, 1837.

In het afschrift kan men de hand erkennen, die de Kroniek tot het einde van 1609 in dat jaar geschreven heeft. Uit hetgeen ik elders bewezen heb, volgt dus dat het afschrift is van de hand van Prior Norbertus Lammens, die in 1641 te Drongen overleed (1). De Inventaris is hieronder getrouw afgedrukt, meestal zonder de verkortingen, waar de lezing geen twijfel bood. De gestaarte *e* heb ik door *ae* vervangen. Men zal opmerken dat het gebruik der hoofdletters nog geene vaste gewoonte was bij den afschrijver. De cijfers der volgorde staan in het Hs. niet. De inventaris bevindt zich op f° 11v° en f° 10r°, en bestaat uit twee deelen, waarvan het eerste kapel en huis betreft, het tweede bevat de boekenlijst der bibliotheek.

INVENTARIS VANDEN KATEYLEN VANDEN HUYSE VAN HULSTERLOO VANDEN JAERE 1573 (2).

1. Supellex variis in locis erat distracta tum Gandavi, tum Moerbecae, tum in Saleghem, partim etiam direpta.
2. Primo in Sacello. Imago B. Mariae Virg. sita in summo altari cum duobus rosariis.
3. Antipendium altaris, et aliud e serico.
4. Duae casulae, una serica et altera rubea signata litteris Jesus Maria et alia optima casula.
5. Pluviale sericum.
6. Quatuor pallia communia D. Virg. et 5 optima erant Moerbecae.
7. rubrum ex holoserico cingulum.
8. Calix cum duobus saccis ; 2 Kiledouxkes.
9. Tria altaris dwalen. item duo pro summo altari et alia nova.
10. alba cum amictu et altera similiter cum amictu.
11. Crucifixus. een metalen croone.
12. 2 candelabra. et alia duo majora e metallo.
13. 2 ampullae.
14. vas aquae lustralis cum aspergillo (aspersorio).

(1) Over Hulsterloo, zijn mirakuleus Mariabeeld, den schrijver van de Kroniek der abdij van Drongen, staan meer bijzonderheden in mijn twee artikels verschenen in het Antwerpsch tijdschrift: *Dietsche Warande en Belfort*, Jg. XXIV, [1924], bl. 271-286 en bl. 362-380.

(2) Links op den rand staat: *Croesens magister in Hulsterloo*. Deze zal dus de schrijver van den inventaris zijn. Uit de kroniek van Drongen, bij het jaar 1543, ziet men dat de *magister* tevens *sacellanus* was; soms toch werden deze bedieningen aan verschillende personen toevertrouwd. De magister kon dan zijn verblijf elders hebben.

15. Thuribulum.
16. laterna. twee gheleyherschē kannekens.
17. Missale per partes distinctum estivale et hiemale.
18. duo libri cantuales cum parte una parva estivali et hiemali.
19. lampas cum pelvi e metallo.
20. Imago viva repraesentans SS. Trinitatem et alia habens picturam vivam ejus.
21. item monstrantia cum tabula pacis.
22. duo altaria portatilia.
23. Item tres pulvilli pro summo altari, et alii duo.
24. Item tria monstrantia et 5 sedilia met lenen.
25. Tabula summi altaris erat abscondita te Copheyne in de schuere.
26. nola et capsula pro pane sacrifico.
27. asser cui inscripta erat antiphona Salve Regina.
28. Item capsula alba cum bullis sacelli et quibusdam apocis van den gheschote.
29. Item een koefferken al gheheel met yser beslegghen met een maelslot daer annex.
30. een tafereel van onser vrouwen mirakelen.
31. hoc tempore utebantur et quadris et orbibus.
32. Omnem recensere supellectilem domus nimis longum foret ; erat enim abunde instructa habebatque has officinas : Atrium, cubiculum Praelati, culinam, cubiculum magistri, cubiculum supra Praelati cubiculum, supra atrium, supra culinam. in his lecticae 8 cum sex lectis bene instructis.
33. Habebat equum, vaccas et boves 8, et vitulum et porcum, fructus in agris 6 gemeten winter rogghe, 3 ghemeten et 100 virgas panici, een alf ghemet lysaet, een ghemet avere, een ghemet boonen, een half ghemet vitsen, veel boonen en erweten, vyf roeden wortelen, item veel coolsaet praeter alios fructus ad culinam varios.

AANTEKENINGEN

1. Uit het woord *direpta* en uit nr 25, alsook uit de aanmerking die volgt op nr 34 in de boekenlijst verder afgedrukt, kan men besluiten waarom de meubelen op verschillende plaatsen verspreid waren. Namelijk in het afgelegen Hulsterloo was er meer vrees voor eenen terugkeer der kwaadwilligen en ketters, die reeds vele boeken der bibliotheek verscheurd hadden. Hieruit zien wij ook dat Hulsterloo niet onaangetast is gebleven tot den 29 Januari 1580, toen de kapel

door drie afgevaardigden van het calvinistisch stadsbestuur van Gent verkocht werd op voorwaarde van afbraak.

Te *Gent* bezat de Abdij van Drongen een toevluchtshuis in de Steenstraat, als reeds bestaande vermeld in 1386 (1) en dat nog heden den naam draagt van *Drongenhof*. Te *Moerbeke* (Waes) bezat dezelfde abdij ook eene woning, waarvan de "concherge" vermeld wordt in 1495 (2).

Saleghem was eene wijk van Vracene, waar eerst door Iwein van Aalst de abdij gesticht werd, die twee jaar later overgebracht werd naar Drongen bij Gent (3). In de aangeduide oorkonde vindt men de eerste melding van Hulsterloo met vaste dagteekening.

2. De *Kapel* te Hulsterloo had een kruisbeuk met twee zijaltaren, een toren en een kerkhof (4). "Het was een seer schoone Capelle... daer seer veele Mirakelen Eertijds plachten te gheschieden" volgens het getuigenis van ouderlingen vernomen en geboekt door "Heer ende Meester Legier Cardon, Landt-Deken ende Pasteur van Hulst" (5).

3. Een inventaris van 1543, gedeeltelijk althans opgenomen in de kroniek van Drongen vermeldt: 2 antipendia, unum quotidianum, alterum *gaude laeckenen* (6).

4. Dezelfde inventaris stipt aan zooals hier drie kazuifels "3 casu-len".

6. Ook negen mantels worden kort beschreven in voornoemden inventaris.

12. In 1543 zes kroonkandelaars tegen de vier hier vermeld.

14. *Aspersorium*, dat "vas aquae lustralis" beteekent, werd hier terecht vervangen door *aspergillum*, kwispel.

19. De *pelvis e metallo* kan een afzonderlijk iets geweest zijn; zoo leest men ook bij nr 21: *monstrantia cum tabula pacis*, alhoewel de *tabula* zeker niet tot de *monstrantia* hoorde.

(1) C. L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, bd. II, bl. 503. Gent, 1815.

(2) *Corpus Chron. Flandriae*, bd. I, bl. 638.

(3) *Corpus chron. Fland.*, bd. I. bl. 705.

(4) *Ibidem*, bl. 665.

(5) Aenteickeninge vande oude devotie inde capelle van Onse Lieve Vrouwe ter Eecken by Hulst... Wt-ghegeven ende by een gebracht by Heer ende Meester Legier Cardon, Landt-Deken ende Pasteur van Hulst. Te Ghendt by Ian vanden Kerchove... Anno 1624.

(6) *Corpus chron. Fland.*, l. c., bl. 646.

22. Hier zijn wel bedoeld de twee zijaltaren in den kruisbeuk.
24. Mogelijk waren het *monstrantiae* bestemd voor het uitstellen der relikwieën.
25. *Copheyne* schijnt niet een plaatsnaam, maar een familienaam te zijn. *Te* beteekende oudtijds ook *bij* (1). In een ontvangboek der "meesterie van Hulsterloo" (oud archief te Drongen) staat de familienaam *Coppin*. Is dit eene andere spelling van denzelfden naam? In het naburige Vracene bestond in 1480 de familienaam *Coppijns* (2).
28. Onnoodig te doen opmerken dat het latijnsche *bullā* in zeer breeden zin opgevat werd en velerlei oorkonden kon aanduiden. De stukken die op Hulsterloo betrekking hebben, zooals de schenkingen van Iwein van Aalst, de vergunning om te Hulsterloo de kerkelijke diensten te verrichten, zijn overgeschreven in een afzonderlijk register, dat zich in het archief der oude abdij te Drongen bevindt. — De witte doos bevatte ook eenige kwijtschriften der belasting. — Volgens Van Dale's woordenboek is "geschot" zuidnederlandsch en beteekent: schot, belasting.
30. Hier zijn wel mirakelen bedoeld, die te Hulsterloo verkregen werden. In oude bedevaartplaatsen kan men nu nog oude tafereelen van mirakelen zien, die daar uit dankbaarheid werden opgehangen.
31. Hier begint de zeer beknopte Inventaris van het huis. Welk hier de bedoeling des schrijvers geweest is zal men best begrijpen als men in de kroniek van Drongen bij het jaar 1560 leest: *Hactenus religiosi usi fuerunt orbe in mensa e pane siliginoso: in tres enim scindebantur panes rotunditates, insuper integer singulis ministrabatur panis triticeus, sed minoris ponderis*. In dat jaar toen de pastoor van Drongen, een Norbertijn, overleed, bekwam de abdij zooveel tinnen borden als er noodig waren voor de kloostergemeente. — Voor vaste spijzen maakte men ook gebruik van vierkante borden (quadris) (3). "Ce n'est guère qu'au XIIe siècle qu'on

(1) Verwijs & Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, bd. VIII, bl. 107.

(2) Ph. Blommaert, *Weerbare mannen in het land van Waes*, bl. 20 en 22. Gent, 1861.

(3) "Quadra, ae: mensarium instrumentum ex stanno vel argento, super quod dapes scinduntur vel apponuntur scissae, quod quadrata forma fieri soleat, veluti rotunda repositoria orbes dicimus, qui vulgo incisoria dicuntur. Fitque aliquando etiam ex pane" (Ambros. Calepinus in *Dictionario*. Hagenau, 1526).

voit des assiettes posées devant les convives ; encore une assiette servait-elle habituellement pour deux personnes... Avant de faire usage des assiettes, chez les personnages où régnait un certain luxe, les viandes étaient posées devant chaque convive, par l'écuyer tranchant, sur un morceau de pain plat... A chaque viande on changeait l'assiette de pain " (1).

32. Het bijzonderste dat hier aan te stippen valt is het klein getal kamers. Hierdoor wordt bepaald wederlegd de valsche volksoverlevering, volgens welke de kloostergebouwen van Hulsterloo ruim genoeg waren voor drie honderd personen. Deze meening eerst geboekt in een vlugschrift in 1863 te Sint-Nicolaas verschenen (2), werd naderhand herhaald in de werken van Krüger (3) en Nagtglas (4).

33. Over *panik* leest men bij R. Dodoens (Dodonaeus) : " Panickcoren en es hier te lande niet seer bekend... Van Panickcoren wordt oock broot gebacken... maar dit broot... brengt seer luttel voetsels bij " (5). Evenals milie was panik ook bekend als vogelvoeder.

BIBLIOTHECA DOMUS HULSTERLOENSIS

1. Biblia flandrica. Proverbia Salomonis.
2. Ambrosius in epistolam ad Hebreos.
3. Ioannes Chrysostomus de profectu Evangelii.
4. ejusdem missa Greco-latina.
5. Joannis Lanspergy opera libri quatuor.
6. Haymonis opera.
7. Joannes Viguerius.
8. Haymo Episcopus halberstatensis in epistolas Pauli.
9. S. Augustini serm. ad fratres in eremo.

(1) E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carolingienne à la renaissance*, bd. II, bl. 17-18, Paris, 1871.

(2) F. J. De Coninck, *Beschrijving der gemeente Clinge en inrichting der kerk-parochie Nieuw-Namen*, bl. 10. Sint-Nicolaas, 1863.

(3) J. B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda*, bd. IV, bl. 533. Roosendaal, 1876.

(4) De Lantsheer & Nagtglas, *Zelandia illustrata*, bd. II, bl. 733. Middelburg, 1880. — Zie ook I. Teirlinck, *De toponomie van Reinaert*, bl. 96. Gent, 1910-12. — J. A. F. Kronenburg, *Maria's heerlijkheid in Nederland*, bd. VI, bl. 491 spreekt niet van een klooster, ruim genoeg voor 300 personen, maar noemt het eenvoudig "een vermaard klooster". Ik meen dat de vermaardheid eigenlijk alleen toebehoorde aan het mirakuleuze Mariabeeld.

(5) R. Dodoens, *Cruydeboek*. Antwerpen, 1563.

10. 2^a 2^{ae} D. Thomae.
11. Supplementum Divi Thomae.
12. D. Hieronymus ad Exuperantium.
13. Rosarium sermonum praedicabilem.
14. Sermones Nicolae Blonij.
15. Sermones discipuli de sanctis.
16. Legenda Sanctorum.
17. Mige quadragesimale salutis.
18. Liber confessionum S. Augustini.
19. Liber de contemptu omnium vanitatem mundi.
20. Liber intitulatus flos theologiae seu sermones tam de tempore quam de sanctis.
21. Anthoninus archiepiscopus Florentinus de instructione simplicium confessorum.
22. Ludovicus Mondellus Ordinis minorum.
23. Joannes Crispus.
24. Robertus Gagineus de puritate conceptionis D. Mariae.
25. mercurius trismegistus de potestate et sapientia Dei.
26. baptista mantuanus ad virginem Mariam.
27. Joannis Langy apologia ad Christum contra Turcas.
28. Idem de federe inito inter Carolum 5 et Franciscum Galliarum regem.
29. Opus dictum Parochiale Curatorum.
30. manipulus Curatorum.
31. Tractatus de vita Sacerdotum canonicorum.
32. Speculum ecclesiae et Sacerdotum.
33. liber sacri canonis missae.
34. Statuta Ordinis cum breviario et officio divae virginis.

Libri plurimi malivolorum opere ac hereticorum sunt lacerati, ut ipse Croesens testatur, quorum plurima fragmenta ad ejusdem adhuc devenere manus.

35. Plinii naturalis historiae liber secundus.
36. Calepinus.
37. liber flandricus van rethorykspelen.
38. Epistolae Ciceronis. // Quaestiones Tusculanae // liber de conjuratione Catilinae et vita Salustii.
39. Senecae tragediae. Junius Juvenalis.
40. Guidi Juvenalis Cenomani in linguam latinam.
41. Laurentii Valle elegantiae de lingua latina.

42. Augustinus Dathus de elegantia cum commentarijs.
43. Vocabulare greco teutonicum.
44. Horaty carminum liber primus.
45. Liber de febris sudatoria, morbus ante istud seculum inauditum (sic).
46. Erasm. in Valle elegantiarum libros.
47. Ejusdem adagia.
48. Idem de immensa De[i] misericordia.

AANTEEEKENINGEN

N. B. Daar het huis te Hulsterloo gesticht werd in 1156, bestond de bibliotheek oudtijds noodzakelijk alleen uit handschriften. Hoeveel er in 1573 aanwezig waren, kan niet met zekerheid bepaald worden, wijl Hss. ook na de uitvinding der boekdrukkunst geruimen tijd in gebruik bleven en somtijds opnieuw vervaardigd werden. Hieronder de volledige titels der bibliographische werken, waar verder in het kort naar verwezen wordt.

L. Hain, *Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. 4 Dl. Stutgart 1826-1830.

W. A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium*. 2 Dl. Londen, 1895-1898.

M. Martini Lipenii, *Bibliotheca realis theologica*, 2 Dl. Frankfort a/M, 1685.

Idem, *Bibliotheca medica*. I Dl. Frankfort a/M, 1679.

C. Gesner, *Epitome bibliothecae... locupletata*. Zurich, 1555.

J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, 2 Dl. Brussel, 1739.

R. Proctor, *An Index to the early printed books in the British Museum*, bd. II, dl. I. Germany. Londen 1903.

C. P. Burger, *De Incunabelen en de Nederduitsche uitgaven tot 1540 in de bibliotheek der universiteit te Amsterdam*. 's Gravenhage, 1919.

1. De eerste nederlandsche druk van den Bijbel werd "gemaect te Delf in Hollant... bij Jacob Jacobssoen ende Mauricius Yemants zoen van Middelborch..." in 1477. Zie Burger, *De nederduitsche uitg.* bl. 9, n° 21.

Eene afzonderlijke latijnsche uitgaaf der spreken van Salomo verscheen te Basel in 1525 en 1548. *Lipenius. Brth.*, bd. II, bl. 367 b.

2. Van den H. Ambrosius, bisschop van Milaan, verscheen een gedrukte uitgaaf terzelfder stad in 1490, en eene andere zonder jaartal waarschijnlijk vóór 1485. Zie Migne, *Patrol. lat.*, bd. bd. XIV, bl. 14. — Onder de onechte werken van den H. Ambrosius bevindt zich een commentaar op 13 brieven van den H. Paulus; de verklaring van den brief tot de Hebreërs ontbreekt in de oudste handschriften, en is overigens slechts eene verkorting van een veel uitgebreider werk van Hrabanus Maurus († 856), dat samengesteld is uit brokstukken ontleend aan verschillende Kerkvaders, onder wier namen zij staan. Zie Migne, *Patr. lat.*, bd. CXII, bl. 771.

3. Dezen titel heb ik niet aangetroffen in de lijst van Chrysostomus' werken overgedrukt bij Migne naar de oude uitgaven van Savilius en Morellius. Over de verspreiding van het Evangelie handelt Chrysostomus in verschillende homeliëen. Welke hier bedoeld werd, is niet uit te maken.

4. De zoogezegde liturgie van den H. Chrysostomus is bewaard in een hs. uit de XIe eeuw. De oudere drukken vertoonen uiteenlopende lezingen. Over nieuwere uitgaven zie Bardenhewer's *Patrologie* § 74, XIII. Lipenius vermeldt een druk der "Liturgia graeca et latina Chrysostomi" te Venetië in 1528. *Brth.*, bd. II, bl. 189 a.

5. De vermaarde Beiersche kartuizer Joannes Justus Lansbergius, aldus geheeten naar zijne geboortestad, overleed in 1539. Volgens de *Bibliotheca carthusiana* (Keulen, 1609) opgesteld door Theodoor Petreius (Peeters), een Nederlander der stad Kampen in Overijssel en Kartuizer te Keulen, verscheen van Landsberg eene eerste uitgaaf te Keulen in 1545; zij werd herdrukt aldaar in 1553, en in 1570 te Antwerpen in twee boekdeelen in 8° (dit laatste volgens Lipenius, *Brth.*, bd. II, bl. 762 b). Het waren preeken op de epistels en de evangeliën der Zondagen. Petreius noemt nog twee boekdeelen in folio van zeventien kleinere werken, alle van ascetischen aard, behalve twee theologische, te zamen gedrukt in 1555 te Keulen. Twee dezer werkjes worden vermeld als vroeger afzonderlijk verschenen. Zie Petreius, *Bibl. carthus.*, bl. 195 — 206. — De vier boeken van Lansbergius, die men te Hulsterloo bezat, waren dat de twee boekdeelen preeken en de twee boekdeelen kleinere werken? 't Is mogelijk, maar geenszins zeker.

6. Haymo, bisschop van Halberstadt, stierf in 834. Het bevreemdt dat hier zijn werken vermeld worden en, dan nog eens bij n° 8 de

commentaren van Haymo op de brieven van den H. Paulus. Mogelijk worden hier slechts *eenige* werken bedoeld. Mogelijk ook bezat men naast de volledige werken een tweede exemplaar van den commentaar op den H. Paulus. Eene derde mogelijkheid is dat hier genoemd zou zijn Haymo, die in 1091 prior werd der vermaarde Benediktijner abdij van Hirsau. Hij schreef een Homiliarium, dat werd gedrukt in 1531. Zie Migne, *Patr. lat.*, bd. CXV, bl. 185.

De verschillende werken van Haymo, bisschop van Halberstadt, opgenoemd bij Migne, *Patrol. lat.*, bd. CXVI, bl. 185, werden gedrukt van 1528 tot 1535.

7. Johannes Viguerius was een Spanjaard van Grenade. Welke werken van hem te Hulsterloo aanwezig waren, kunnen wij niet bepalen. Wij vinden van hem vermeld bij Lipenius : *Opusculum de Consolatione Agonizantium, cum elucidatione missae*. Lugduni., 1569 (Bd. I, bl. 25 b). — *Institutiones theologicae*. Parijs, 1553 (Bd. II, bl. 850 a). — *Commentaria*, Parijs, 1558 ; Antwerpen, 1565 (Bd. II, bl. 684 a). — *Institutiones ad naturalem et christianam philosophiam, maxime autem ad scholasticam theologiam sacrarum litterarum, universaliumque Conciliorum auctoritate et doctorum ecclesiasticorum eruditione confirmatae*. Venetië, 1567 (Bd. II, bl. 491 b).

9. Volgens Hain werden deze sermoenen te Milaan gedrukt in 1484 (n° 2000). Hetzelfde werk verscheen meermaals vóór 1500 met den titel : *S. Augustini sermones ad heremitas* (1998 v. v.). Deze preeken zijn het werk van eenen bedrieger, die zijn geschrijf heeft willen doen doorgaan voor een gewrocht van den grooten bisschop van Hippone. Zie Migne, *Patrol. lat.* bd. XL, bl. 1234 De sermoenen *Ibid.*, bl. 1235 en eenige bd. XXXIX, bl. 2438.

10. De eerste druk van de *Secunda secundae* der *Summa* van den H. Thomas van Aquino verscheen te Straatsburg in 1466 of 1468 (Hain, n° 1454).

11. Waarschijnlijk geldt het hier een handschrift. Hain geeft geene afzonderlijke uitgaaf op van het *Supplementum* van den H. Thomas. Het verscheen wel in 1478 (Hain, n° 1469), maar samen met het derde deel der *Summa*, door den H. Leeraar onvoltooid gelaten, en dat volledig werd bij middel van uittreksels uit zijnen Commentaar op den *Liber Sententiarum* van Petrus Lombardus. In eenige oude drukken vermeld bij Hain draagt dat *Supplementum* den naam van *Additiones* ; zoo ook in die van 1478.

12. De brief aan Exuperantius is kort en beslaat slechts eene halve bladzijde bij Migne, *Patr. lat.*, bd. XXII, bl. 1191. Was dit misschien een der brokstukken, waarvan spraak is in de aanmerking, die in de boekenlijst volgt op n° 34?

13. Hier hebben wij waarschijnlijk een verkorten titel van het werk van Bernardinus de Busto of de Bustis, O. F. M.: *Rosarium sermonum per quadragesimam in omnibus diebus tam dominicis quam festis per annum necnon de unaquaque materia praedicabilium*. 3 Dl. Lyon, 1507 en 1525. Zie L. Waddingus, *Scriptores Ordinis Minorum*, bl. 55. Rome, 1650.

14. Van Nicolaas de Blony, Kapelaan van een bisschop van Posen, verscheen in 1491 te Straatsburg een in folio betiteld *Sermones de tempore et de sanctis*, herdrukt in 1495 en 98. Zie Hain, n° 3260 — n° 3662. Gesner schrijft: "Claruit anno 1434" en vermeldt ook geschriften over kerkelijk recht.

15. De dominicaan Joannes Herolt schreef: *Sermones discipuli de tempore et de sanctis una cum promptuario exemplorum*. De *Sermones de sanctis* maakten een afzonderlijk deel uit (Hain, n° 8483). Verschillende drukken te Keulen van af 1470. Zie Copinger, Bd. II, bl. 294.

16. Jacob de Voragine geboren bij Genua in 1230, en gestorven als aartsbisschop derzelfde stad in 1298, was van de Orde der Predikheeren. Hij werd in 1816 zaligverklaard door Pius VII. De eerste gedagteekende druk van de *Historia Lombardica seu legenda Sanctorum* verscheen in 1474. Het werk genoot zeer grooten bijval, beleefde veel uitgaven, en had ook Fransche, Italiaansche en Engelsche vertalingen. Hetzelfde werk verscheen ook met de volgende latijnsche titels: *Aurea legenda alias historia Longobardica vocitata. Legenda aurea. Legenda sanctorum. Praeclara multis profutura historia longobardica. Incipit liber... de vitis Sanctorum*. Zie Brunet, *Manuel du libraire*, bd. IV, bl. 512. Brussel, 1839.

17. Mige, *Quadragesimale salutis*, heb ik nergens aangetroffen. Of zou hier een bedorven titel zijn voor: *Quadragesimale biga salutis*? Dat was een werk van Michael de Hungaria en werd gedrukt te Hagenau in 1501 en 1515. Zie Proctor, n° 11614, n° 11668.

18. Van de Belijdenissen van den H. Augustinus geeft Hain drie afzonderlijke uitgaven op van 1470, 1475 en 1482 (n° 2030 — n° 2032).

19. Hier is hoogstwaarschijnlijk het eerste boek van de beroemde *Navolging van Christus* bedoeld. De schrijver Thomas a Kempis of liever van Kempen bij Crefeld, geboren in 1379/80, overleed in 1471. Zijn volledige werken verschenen in een boekdeel eerst te Nuremberg in 1494, dan te Parijs in 1520, te Venetië in 1565 en 1569, te Antwerpen in 1574 en 1580. Zie Foppens, bd. II, bl. 136.

20. Een boek getiteld *Flos theologiae seu...* heb ik niet vermeld gevonden.

21. De handleiding voor de biechtvaders opgesteld door den H. Antoninus, van de Orde der Predikheeren, en aartsbisshop van Florentië (1446-1459) werd meermaals herdrukt vóór 1500, onder meer te Leuven. Hain noemt verschillende uitgaven zonder jaartal en met gewijzigden titel, b. v. *Confessionale*, *Summula Confessionis*; in sommige uitgaven werd het woord "*simplicium*" weggelaten. Hain, n° 1162-n° 1205.

22. Van Ludovicus Mondellus, minderbroeder van Milaan, wordt alleen vermeld *Novum epistolarium ad Marium Philelphianum cum erudita praefatione*. Zie L. Waddingus, *Scriptores Ordinis Minorum*. Rome, 1650.

23. Het geldt hier waarschijnlijk J. B. Crispo van Gallipoli (Otranto), dichter en godgeleerde, waarvan Lip. slechts een werk vermeldt: *De Ethmicis philosophis non crude legendis*, in folio 1594. Brth; bd. II, bl. 490 b. In plaats van *non crude* leest men elders *caute*. Vier andere zijner werken worden genoemd bij Nicolo Toppi, *Bibliotheca Neapolitana*, bl. 132, Napels, 1678. — Twee andere schrijvers met denzelfden naam en voornaam waren rechtsgeleerden (Toppi, o. c., bl. 339).

24. Robertus Gaguinus, algemeen overste van de Orde der Trinitariërs, schreef onder meer: *De intemeratae virginis conceptu adv. Vincentium quemdam decertatio versibus latinis*. Parijs, 1488 (Hain, n° 7414). Gaguinus wordt vermeld door Foppens omdat hij geboren was in het noordelijk gedeelte van Frankrijk, dat vroeger tot België behoorde. Zijne geboorteplaats is echter niet met zekerheid bekend. Vermeld werkje was gericht tegen Vincentius de Castro-Novo, predikheer, volgens het bericht van Foppens, die eene Parijsche uitgaaf aanduidt van 1498 gesteld in dicht en onduidelijk, en nog andere werken van Gaguinus opnoemt. Zie Foppens, o. c., bd. II, bl. 1075. — Hain kent ook eene uitgaaf van Deventer

in 1494 (n° 7416). Lipenius (Brth., bd. II, bl. 245 b) vermeldt een druk teParijs in 1598, waarvan de titel meer overeenkomt met de Hulsterloosche lijst : *De puritate conceptionis Virginis Mariae contra Vincentium de Novo-Castro*. Hier heet de schrijver ook Gaguineus. Volgens C. Gesner 's *Epitome* (f° 161 v) was het werk opgedragen aan den te Gent verblijvenden Karmeliet Arnold Bostius, een schrijver vermeld bij Foppens, en ook een verdediger van de Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd.

25. Dit werk dat aan Hermes of Mercurius Trismegistus, met nog eenige andere, valschelijk toegeschreven werd, verscheen afzonderlijk te Venetië in 1483. Zie Hain, n° 8461.

26. De Karmeliet Baptista Spagnuolus, geboren te Mantua in 1444 uit de edele familie Spagnuolo, was dichter en redenaar. In de *Bibliotheca Carmelitana* (Orleans, 1752) vindt men al zijne werken opgenoemd volgens de eerste uitgaaf in 2 deelen in folio te Parijs gedrukt in 1513. Eene vollediger uitgaaf teAntwerpen in 1576. Zie *Bibl. Carmel.*, bd. I, bl. 219.

Hain vermeldt (n° 2410) : *Apologeticon et ad divam Virginem Carmen*, en noemt (n° 2414) ook van denzelfden schrijver een *Libellus de vita beata* gedrukt te Aalst in 1474, zooals betuigd wordt op het einde, waar men nog deze verklaring leest : "Hoc opus impressi Martinus Theodoricus Alosti // Qui Venetum scita Flandrensibus affero cuncta".

27-28. Misschien worden hier twee gewrochten bedoeld van den Duitschen geleerde en latijnschen dichter Johannes Lang, geboren in 1503 en gestorven in 1567. Als dichter is hij vermeld bij Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel*, bd. X, bl. 148. Hij schreef onder meer : *Carminum lyricorum liber* (Augsburg, 1548) en berzorgde eene latijnsche vertaling van den christen filosoof Justinus (Basel, 1565). Hij werd tot hofraad gekozen door Keizer Ferdinand van Oostenrijk.

29. Michael Lachmajer, kanunnik van Padua, schreef : *Parochiale Curatorum, opus multiplici doctrina refertum*, dat verscheen te Leipzig in 1497 (C. Gesner, *Ep.*, f° 132 v) en te Parijs in 1513. Brth., bd. II, bl. 440 b.

30. *Manipulus Curatorum* van Guido de Monte Rocherii seu Rotherii (Hain, n° 8157 en n° 8215) had als volledigen titel : *Euchiridion sacerdotum seu manipulus Curatorum, officia sacerdotum secundum ordinem septem sacramentorum perbrevis com-*

plectens. C. Gesner zegt : " Vixit anno 1330 " (*Epit.*, f° 66r°). Guido heette : " doctissimus ", " famosissimus ". — Cornelis van Beughem kent een druk van 1476 te Keulen (*Incunabula typograph.* Amsterdam, 1688, bl. 160).

31. Bedoeld is hier waarschijnlijk het werkje : *De vita sacerdotum, canonicorum et ceterorum ministrorum Ecclesiae* van den beroemden Denys van Leeuwen, geheeten de Kartuizer, die geboren werd in 1402 te Rijkel bij Sint-Truiden en stierf in 1471 te Roermond. Het verscheen te Antwerpen in 1532 (F o p p e n s, o. c., bd. I, bl. 242).

32. Een *Speculum ecclesiae una cum speculo sacerdotum* werd geschreven door Kardinaal Hugo de S. Caro, dominicaan. Hain vermeldt het werk zonder jaar, drukker en plaats (n° 8983 en n° 8984). Eene Parijsche uitgaaf van 1480 had voor titel *Speculum ecclesiae et sacerdotum*, wat overeenstemt met de lijst van Hulsterloo.

38. Het heeft den schijn alsof onder dit nummer drie afzonderlijke (n° 13087) vermeldt eene volledige uitgaaf van Plinius' werk te Venetië in 1468, maar geen afzonderlijken druk van het tweede boek.

36. Het latijnsch verklarend woordenboek van den eremijt Ambrosius Calepinus verscheen eerst te Reggio in 1502. Het genoot zeer grooten bijval. Van 1542 tot 1583 werd het ten minste zestien maal uitgegeven door de beroemde Italiaansche drukkersfamilie Alde. In den loop der tijden voegde men bij de Latijnsche woorden de vertaling in het Hebreeuwsch, het Grieksch, het Italiaansch en andere levende talen. In 1590 verscheen te Basel eene uitgaaf in 11 talen, en in 1654 drukte men te Leiden eene verkorte uitgaaf in 9 talen. Zie Brunet, *Manuel du Libraire*, bd. I, bl. 411. Brussel, 1839.

38. Het heeft den schijn alsof onder dit nummer drie afzonderlijke boekdeelen stonden. Maar men vraagt zich dan af waarom elk werk niet onder een afzonderlijk nummer genoemd is. Elders worden werken van verschillende schrijvers, die onder een nummer geplaatst zijn, toch niet van elkander gescheiden zooals hier.

Van Cicero's brieven kent Hain (n° 5100) drukken van omstreeks 1470 ; en van de *Questiones Tuscuplanae* van af 1479 (n° 5313). Hij vermeldt ook verschillende afzonderlijke drukken van *Sallustius' Catilina* zonder jaartal, waaronder een te Zwolle (n° 14195) maar zonder het leven van Salustius. Dat was toch reeds verschenen met de werken in 1478 (H a i n, n° 14207).

39. Van Seneca verschenen verschillende uitgaven vóór 1500 (Hain). Juvenalis' hekeldichten werden gedrukt te Keulen in 1510. Zie Proctor, n° 10435.

40. Guido Juvenalis van Le Mans liet in 1490 te Parijs drukken: *In latinae linguae elegantias Laurentii Vallae et Gellii interpretatio*. Copinger, bd. II, n° 3414.

41. Hain (n° 15800) vermeldt een parijsche uitgaaf van 1471 getiteld: *Laurentii Vallae elegantiarum linguae latinae libri sex*. Van dat beroemd werk kende Hain 24 vijftiende-eeuwsche uitgaven (n° 15800 — n° 15823). De schrijver was een Italiaansch priester te Rome geboren (1406-1457).

42. Augustinus Dathus of Datus wordt in sommige uitgaven genoemd "scriba Senensis", "orator et doctor", "philosophiae doctor". De uitgaaf met commentaren van Franciscus Niger, een priester van Venetië, verscheen in 1499 te Poitiers (Hain, n° 6015).

43. Eene Grieksch-Nederlandsche woordenlijst heb ik niet vermeld gevonden bij Foppens, maar wel eene Latijnsch-Grieksch-Nederlandsche woordenlijst in twintig hoofdstukken, gevolgd van een verzameling van meestal korte volzinnen in dezelfde talen. Het werkje is van Petrus Curius, schoolhoofd te S. Winoxbergen (*Bibl. belg.*, bd. II, bl. 970), en verscheen eerst in 1535. Het werd herdrukt te Antwerpen in 1541 met dezen titel: *Pappa rerum maxime vulgarium congesta per locos in puerorum gratiam, vocabula continens graece teutoniceque interpretata, repurgata a mendis et locupletata*. . Zeer op te merken is dat de Fransche vertaling der aangegeven woorden hier ontbreekt.

44. Van Horatius noemt Hain een groot getal uitgaven op (n° 8866 — n° 8923).

45. Misschien is hier bedoeld: Herman. Comititis a Nevenare, *De novo hactenusque Germaniae inaudito morbo (IDROPURETU) h. e. Sudatoria Febri, quam Sudorem Britannicum vocant*. Keulen, 1529 (Lipenius, *brm.*, bl. 176). Hetzelfde jaar verscheen te Antwerpen van Jacobus Castricus (van de Castele): *Epistola de Sudore epidemiali, quem Anglicum vocant ad medicos Gandavenses* (Foppens, o. c., bd. I, bl. 231). Een latijnsch werk op hetzelfde onderwerp wordt ook door Lip. vermeld als verschenen te Krakau in 1530. Het eerst genoemd werk komt den titel der Hulsterloosche lijst meer nabij.

46. Over dit en de twee volgende werken zal het volstaan te zeggen dat Erasmus stierf in 1536 en dat zijne volledige werken in negen deelen vier jaar later verschenen te Basel in Zwitserland (Foppens, o. c., bd. I, bl. 231). Van hem vermeldt Hain alleen de *Adagiorum collectio* gedrukt te Parijs in 1515 (n^r 6663).

P. SCHEPENS, S. J.